

GUSTAV RÄNK ROOTSIS

Ülevaade teaduslikust tegevusest

ANTS VIIRES

**Gustav Ränk oma töökohal Stockholmi Rahvateaduslikus Instituudis 1950. aastal.
Vasakul rootsi etnoloog Anders Nyman. Foto: Åke Hermansson**

**Gustav Ränk ja tema endine töökaaslane Hilja Sild Tartus
Eesti Rahva Muuseumis suvel 1990. Foto: Ants Viires**

Suurel põgenemisel Eestist 1944. aasta sügisel oli professor Gustav Ränk üks viimaseid lahkujaid. Nagu ta oma mälestustes "Laiemasse maailma" (Stockholm, 1988) kirjeldab, alustas ta koos abikaasa Aino ja lastega teed paadis laupäeva, 7. oktoobri õhtul oma koduse Saaremaa läänerrannikult väikeselt Salava saarelt, vahetult enne Nõukogude vägede kohalejõudmist. Seljataga oli tal tõsine töö Tartu teadusasutuste kultuurivarade linnast mitmele poole maale sõjapakku evakueerimise juhtimisel, mille käigus ta viimati viibis Tartus 22. augustil, vaid mõni päev enne linna Nõukogude vägede kätte langemist. Sellega aitas ta muu hulgas päästa ka oma aastatepikkuse töökoha Eesti Rahva Muuseumi varasid hävingust, mis sõjategevuses tabas muuseumihoonet Raadil.

8. oktoobril jõudis Ränk perega Rootsi ristlejal "Norrköping" umbes 50 km Stockholmist lõuna pool asuvasse Nynäshamni sadamasse, kus tuli viibida paar nädalat

karantiinis. Sealt läkitas ta kirja oma saabumisest Rootsi juhtivale etnoloogile Sigurd Erixonile. See rahvusvahelise kuulsusega teadusmees töötas tollal Stockholmi ülikooli ja Nordiska Museeti (Põhjamaade Muuseumi) ühisel Põhjamaade ja võrdleva rahvateaduse professori kohal, juhtides aastal 1940 muuseumi juurde loodud Rahvateadusliku Instituudi (Institutet för Folklivsforskning) tööd. Professor Erixoniga oli Ränk lähemalt tutvunud 1937. aasta suvel, mil ta oma reisil Läänemeremaade etnoloogilise töö keskustesse töötas ka Stockholmis. Erixon oli varem kahel korral (1930 ja 1934) käinud töömatkadel ka Eestis ning juhtinud 1934. aasta sügisel Stockholmis Baltimaade ja Soome noorematele teadlastele korraldatud kursust Põhjamaade etnoloogiast, milles Eestist osalesid Ferdinand Linnus ja Eerik Laid (lähemalt vt G. Ränk, Professor Sigurd Erixon und das Ostbaltikum. Ethnologia Europaea, II-III. Arnhem, 1970, lk 30-35).

Oktoobri lõpus viidi Ränga pere üle väiksesse eesti põgenike laagrisse Stockholmi lähedal Stolp-Ekeby mõisas, kuhu Erixonilt saabus teade, et Kuninglik Tööturuvalitsus on määranud ta "arhiivitöölisena" tööle Rahvateaduslikku Instituuti. Odavapalgaliste arhiivitöölisena leidsid Rootsis esmarakendamist üsna paljud teadusliku koolitusega eesti pagulasharitlased. Kui Gustav Ränk 15. detsembril 1944 instituudis tööd alustas, leidis ta sealt samalaadses ametis eest juba mitmeid Baltimaade kolleege: vanad sõbrad magistrid Eerik Laid ja Helmut Hagar Tartust, professor Karlis Straubergs Riiast ning cand phil Juozas Lingis Leedust. Aasta hiljem lisandus neile Saksamaa ja Taani kaudu saabunud magister Ilmar Talve. 1949-1952 töötas instituudis lisaks veel tuntud läti ehitiste uurija professor Pauls Kundsins. Ka leidsid instituudis ja muuseumis joonistajatena rakendamist Eduard Ole, Juhan Nõmmik jt eesti kunstnikud. Rohke Baltimaade töötajaskonna tõttu sai instituut omavahelise naljatava nimetuse "Balti Instituut".

Gustav Ränk leidis endale elukohaks Stolp-Ekeby laagri ligikonnas odava kahetoalise maja, kuhu kolis ümber uueks aastaks 1945. Pendeldades rongil Stolp-Ekeby ja Stockholmi vahet käis ta tööl kuni 1952. aastani, mil avanes võimalus linna ümber asuda. Esimeseks tööülesandeks oli eesti, soome ja vene keeles avaldatud etnograafiliste uurimuste tõlkimine saksa keelde, hiljem – keeleoskuse arenedes – juba rootsi keelde. Rängal kui taluehitiste uurijal tuli tõlkida eeskätt ehitusloolisi kirjutisi, mis professor Erixoni tema enda teoksil olevate tööde tõttu eriliselt huvitasid. Taluehitiste uurimisega haakusid ka kaks usutavasti põhijoontes juba Eestis valminud G. Ränga lühiajalist uurimust, mis 1945. aastal trükkis püüasid. Soome teadusliku aastaraamatu "Suomen Museo" 51. köites ilmus soomekeelne käsitlus eesti rehetoa seinte katmisest peopuhkudel valgete linadega ("Valkea pellavakangas virolaisen asuintuvan seinäkoristeena"). Sigurd Erixoni toimetusel ilmuvas esinduslikus ajakirjas "Folk-Liv" avaldati rootsikeelne ülevaade Baltikumi roovi-aluste koldevormidest ("Eldstadsformer i de östbaltiska förstukökar"). Ränk jäi muide ka edasi selle ajakirja püsivaks kaastööliseks ja tema kirjutisi ilmus seal kuni väljaande lõpuni aastal 1970.

Sigurd Erixon rakendas peatselt kõik neli eesti pagulasetnograafi suuremal või vähemal määral tööle tema keskse tööülesande, 1930. aastail alustatud rootsi rahvakultuuri atlase (Atlas över svensk folkkultur I. Materiell och social kultur. Uddevalla, 1957) koostamisel. Ränga osalus selles töös jäi suhteliselt tagasihoidlikuks. Tema peamiseks ülesandeks langes osavõtt paari ehitusala-se põhikaardi ettevalmistamisest. Koos Sigurd Erixoniga valmis kaart XIX (köök eraldi hoonena), millest suveelamu ehk suveköögi osa oli Ränga töö. Samal teemal avaldas ta ka eraldi artikli "Särskilda sommarbostäder på Sveriges landsbygd" (Folk-Liv XVI, 1953, lk 74–89). Kaardist XX, mis käsitles inimese ja koduloomade ühist ruumide kasutamist, langes osa "Väkeloomad elumajas" rootsi etnoloogile Gösta von Schoultzile, osa "Loomalaut eluhoonena" Gustav Rängale. Sama põhikaardi juurde kuuluv lisakaart 37 (tulekolle loomalaudas) oli Erixoni ja Ränga ühistöö.

Paar esimest aastat tuli töötada instituudis, hiljem sai Gustav Ränk professor Erixonilt loa tööd teha põhiliselt kodus, pühendudes seejuures juba eeskätt oma isiklikule uurimistööle. Esialgu keskendus see juba kodumaal alustatud Kirde-Euroopa ja Siberi rahvaste elamu traditsioonilise ruumijaotuse ning selle majanduslike, sotsiaalsete ja usundiliste tegurite selgitamisele. Teemat oli nüüd hõlpus laiendada ka Skandinaaviale, kus erilist huvi pälvisid lapsed

(saamid). Algul keskendus tähelepanu eriti kodusele pühanurgale, mis meil Eestis selgel kujul oli olemas veel ainult setudel. Tulemusena avaldati 1949. aastal Soomes rahvusvahelise sarja FFC (Folklore Fellows Communications) 137. numbrina monograafiline uurimus "Die heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordosteuropas und Nordasiens". Vahetult järgnes sellele juba terve ruumijaotussüsteemi lai võrdlev kaheköiteline käsitlus "Das System der Raumeinteilung in den Behausungen der nordeurasischen Völker", mis 1949–1951 ilmus Stockholmis Rahvateadusliku Instituudi toimetisena. Nende kahe teosega kindlustas Gustav Ränk endale nime Euroopa juhtivate etnoloogide hulgas. Uurimisteemaga haakusid ka tema 1953. aastal peetud külalisloengud Oslo ülikoolis Põhja-Euraasia rahvaste elamukultuurist.

Nordiska Museeti aastaraamatus "Fataburen" 1945–1969 avaldatud muuseumi iga-aastastest tööaruannetest, kus on varutud eri peatükk ka Rahvateaduslikule Instituudile, selgub, et alates 1948. aastast töötasid professorid Gustav Ränk ja Karlis Straubergs instituudis Rootsi riikliku stipendiumi najal, mida – nagu varasematki töötasu – sai Kuningliku Tööturuvalitsuse kaudu. Vahendajaks oli siin kahtlemata taas professor Erixon. 1952. aastal lisandus neile stipendiaadina (kuni 1956. aastani) ka Eerik Laid. Kõige kauem, kuni 1960. aastani püsis stipendiaadi kohal Straubergs.

G. Ränk töötas stipendiaadina kuni 30. juulini 1955, misjärel sai Stockholmi ülikooli Põhja-maade ja võrdleva rahvateaduse dotsendi koha. Kuigi professor Erixon siirdus samal ajal pensionile, ei tohiks olla kahtlust, et siingi oli mängus tema käsi.¹ Nii sai Ränk dotsendiks uue professori John Granlundi juures, töötades sel kohal peaaegu kogu selle professuuriaja, kuni 1968. aasta suveni. Aastail 1958 ja 1961 oli ta ühe semestri teadusliku töö tegemiseks õppetööst vabastatud. Dotsendi õppetöö kohustused olid vähesed: kaks nädalatundi loenguid ilma eksamineerimiskohustusega ja teist samapalju osalemist seminariharjutustes koos professoriga. See võimaldas ka õppesemestritel suhteliselt palju aega pühendada teaduslikule tööle. Dotsendikoht tagas Gustav Rängale pikaks vanapõlveks ka korraliku sissetuleku. Nagu ta ise mainib, polnud tal lootust saada Rootsis professuuri, sest etnoloogia oli seal alles üsna noor teadus ja vastavad professorikohad Lundis ja Uppsalas täidetud suhteliselt noorte meestega. Vanim professuur Stockholmis seostus aastakümneid rohkem Nordiska Museeti kui ülikooliga. Alguse oli see saanud 1918. aastal muuseumi tõhusalt toetanud krahvinna Wilhelmina von Hallwyli donatsiooniga ja Erixon oli sel kohal alles teine professor (lähemalt vt Mats Hellspong (toim), Lusthusporten. En forskningsinstitution och dess framväxt 1918–1993. Nordiska Museet, 1993). Nordiska Museet kui spetsiaalne rootsi muuseum võttis püsivale töökohale vaid Rootsi kodanikke, nagu Ilmar Talve mitmes vestluses minuga on rõhutanud. Ka Rängal avanes dotsendikoha saamise võimalus alles siis, kui ta oli vastu võetud Rootsi kodakondsusse.

Sigurd Erixoni kätt Gustav Ränga esiletõstmisel võib aimata veel ühel puhul. Kui 1967. aastal Pariisis alustas ilmutist Euroopa etnoloogide keskorgan "Ethnologia Europaea", mille käimapanevaks mootoriks oli Erixon, siis kutsuti selle 29-liikmelisse rahvusvahelisse toimetuskolleegiumi ühena Rootsi kuuest esindajast kohe ka Gustav Ränk. Seejuures rõhutas ajakiri, et liikmeid sinna võetakse mitte riikide esindajatena, vaid rangelt nende teaduslike saavutuste alusel. Ränk kuulus kolleegiumi koosseisu kuni 1989. aastani.

Kõrvuti individuaalsete töövõimaluste otsimise ja leidmisega uutes tingimustes organiseerusid Eestist põgenenud teadlased Rootsis üsna varakult ka omavahel. Seski ürituses oli Gustav Ränk üks aktiivsemaid osalejaid. Jaanuaris 1945 koopteeriti ta sealsete eesti teadlaste seltsi loomiskomisjoni liikmeks. 15. veebruaril 1945 toimunud asutamiskoosolekuga², milles osales

¹ Juba 1954. aasta aruandes (Fataburen 1955, lk 236) on märgitud, et G. Ränk on kevadsemestril nimetatud Stockholmi ülikooli dotsendiks, kuid tegelikult jäi ta riigi stipendiaa-

diks kuni ülalosutatud ajani.

² Järgnev esitus põhineb Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamatuis I–X (Stockholm, 1952–1988) avaldatud seltsi tegevuse aruannetel ning R. Ind-

reko kirjutistel "Estonian Scientific Institute" sama aastaraamatu köidetes II ja III. Täiendavat materjali on pakunud G. Ränk. Laiemasse maailma, lk 149–152.

46 isikut, oligi Eesti Teaduslik Selts Rootsisis loodud. Seltsi esimeseks esimeheks (kuni aastani 1953) valiti Johan Köpp. Seejärel oli paarkümmend aastat (1955–1975) esimees ajaloolane Evald Blumfeldt. G. Ränk osales pidevalt juhatuse töös üle veerandsajandi, olles 1949–51 esimehe asetäitja, 1952 arhivaar, 1953–54 raamatukoguhoidja, 1955–56 ametita liige, 1957–76 abiesimees. 1977. aastal valiti ta seltsi auliikmeks. Seltsi koosolekutel oli ta üks sagedasemaid teadusliku ettekandega esinejaid, tehes seda ajavahemikus 1945–1987 24 korral. Enamasti esitas ta oma jooksva uurimistöö tulemusi, millest valdav osa ka trükkis avaldati, sealhulgas 8 artiklit seltsi aastaraamatus.

Seltsi raamides tärkas peatselt idee luua seltsi juurde õppekeskus rahvusteaduste alal eestikeelsete loengute pidamiseks. Kolmeliikmeline organiseerimiskomitee, kuhu kuulusid arheoloog Richard Indreko, ajaloolane Arnold Soom ja Gustav Ränk, rajaski seltsi juurde 1951. aasta sügisel Eesti Rahvuslike ja Kodumaiste Teaduste Instituudi, mis järgmisel aastal alustas õppetööd Tartu ülikooli filosoofia- ja õigusteaduskonna õppekavade alusel. 1953. aasta sügisel eraldus see seltsist iseseisvaks Eesti Teaduslikuks Instituudiks. Algusest peale oli Gustav Ränk peamisi instituudi töö suunajaid ja juhtijaid, algul selle juhataja Indreko kõrval asejuhatajana ja pärast Indreko surma 1961–1985 juhatajana. Aastail 1952–1962 arendas instituut süstemaatilist õppetööd, milles osalesid paljud endised Tartu ülikooli õppejõud ja nooremad teadlased. Etnograafia eriharus oli kõige usinam loengupidaja Ilmar Talve, küllalt sagedane ka professor Ränk, kuna harvemini esinesid Eerik Laid ja Helmut Hagar. Ränga loengusarjadeks olid: "Eesti kultuuriajaloo lähtepunktidest" ja "Võrdlevaid peatükke Baltimaade rahvakultuurist" (1955), "Kultuurikontaktid ja antagonismid Baltikumis" (1957) ning "Eesti rahvarõivad" (1959).

Kui õppetegevus lõppes, jäid instituudi peamiseks ülesandeks väliseesti teadlaste kohta bibliograafiliste andmete kogumine ja nende loomingu bibliograafiate avaldamine, mis vallas mõndagi suudeti ära teha. Muide avaldati korduvalt ka etnograafia-alane bibliograafia, algul Ilmar Talve sulest (1957), seejärel Helmut Hagari täiendustega (1965) ja lõpuks Aino Ränga hoolet (1975).

Nagu ülaltoodud aastaarvud osutavad, pidas Gustav Ränk mitmel aastal paralleelselt loenguid Eesti Teaduslikus Instituudis ja Stockholmi ülikoolis. Kahtlemata pakub huvi ka tema põhitöökohal peetud loengusarjade temaatika. Sellestki annavad ülevaate "Fataburen'is" avaldatud iga-aastased aruanded. Oma dotsentuuri alustas ta sügissemestril 1955 loengutega eestirootsi rahvaelust ja lõpetas kevadsemestril 1968 Baltikumi kultuuripiiride ja -alade käsitlemisega. Juba kodumaalt lähedased Baltimaade küsimused pälvisid vahepealgi aegajalt tähelepanu. Nii luges ta valitud peatükke Ida-Balti rahvaelust (kevad 1956), käsitles Balti kultuuri- ja rahvaelu-uuringuid (kevad 1959) ja esitas mõningaid näiteid lääne–ida kultuurikontaktidest Baltikumis (kevad 1966). Mõnevõrra vähem tähelepanu pälvis spetsiaalselt Skandinaavia temaatika. Sügissemestril 1958 arutas ta probleemiseadeid ja peasuundi Põhjamaade kaasaja rahvateaduses, kevadel 1963 olid käsitle all uuringud rootsi tööelust, kommetest ja uskumustest, kevadel 1965 esitas ta oma pikaajalise uurimise tulemused rootsi vanema piimamajanduse ajaloost (vastav monograafia ilmus järgmisel aastal). Paaril korral haaras Ränk ka laiemaid alasid Euroopas, rääkides sotsiaalsest ja religioosset elust Põhja-Euroopa küttide ja nomaadide hulgas (sügis 1956) ning lääne–ida kultuurikontaktidest ja -vastetest Põhja- ja Kesk-Euroopas (kevad-sügis 1957). Pikaajalist tähelepanu pälvisid etnoloogia põhimõisted, mida ta ajaloolises valgustuses käsitles tervelt 7 semestri jooksul (sügis 1959, kevad-sügis 1960, sügis 1961, kevad-sügis 1962, sügis 1966). Dotsentuuri lõpu-poolal luges ta vahel ka sissejuhatust etnoloogiasse (sügis 1963, kevad-sügis 1964, sügis 1966).

Gustav Ränga loenguile ei järgnenud eksamit ja seetõttu võisid nad kuulajaid ligi võluda vaid erilise huvipakkuvusega. 1950.–1960. aastate vahetusel hakkas aga rootsi etnoloogia profiil järk-järgult muutuma, eeskätt inglise ja norra eeskujudele tuginedes, ja Sigurd Erixoni päevil valitsenud difusionistlik võrdlev-ajalooline uurimisviis muutus kiiresti vananenuks. Ränk, kes oli oma uurimistöös algusest peale tuginenud samale meetodile, lähtus loomulikult ka oma loengutes sellest. Tolleaegne üliõpilane ja praegune Lundi ülikooli professor Orvar Löfgren

rõhutab, et dotsent Ränk oma loengutega "äratas vähe entusiasmi ja pidi alati rahulduma kokkukuivava kuulajaskonnaga" (M. Hellspong, Lusthusporten, lk 91). Vestluses eestlasest Rootsi etnoloogi David Papiga 1. oktoobril 1997 kuulsin, kuidas tema õpingute algul 1959. aastal "üks väga kena ja vastutulelik amanuenss" tuli tema juurde ja kaebas väga õnnetult, et dotsent Ränga esimesel loengul oli käinud ainult tema üks ja ka teisele loengule polnud kedagi tulnud. Ta palus, et Papp oma kaasmaalase hädast välja aitaks. Papp oli lahkesti nõus ning hakkas Ränga loengutel käima. Tegemist oli arvatavasti 1959. aasta kevadsemestril Balti rahvaelule pühendatud loengutega, kus võrdlev haare ulatus Venemaast Kesk-Euroopani ja isegi Inglismaani, pakkudes kuulajale tema väitel palju uut ja huvitavat. Leidus ka mõningaid teisi tänu-like kuulajaid. Tuntud rootsi folklorist Bengt af Klintberg mainib oma mälestustes, et kui tema õpingukaaslased, tulevased juhtivad rootsi etnoloogid Åke Daun, Mats Hellspong ja Orvar Löfgren said tugeva mulje dotsent Börje Hansseni sisult uut tüüpi loenguist, siis tema leidis pärast ühe kuulamist, et need ei paku midagi tema jaoks. Edasi otsetsitaat: "Seevastu oli mul tulu kahest loengusarjast, mida pidas Gustav Ränk, kes sõja ajal professorikohalt Tartus siia oli põgenenud. Mõlemad käsitlesid traditsioonilisi tehnikaid, mis lähemal vaatlusel seostusid puhta rahvausuga: võipätaka kasutamist pikkpiima valmistamisel ja nõiavitsa abil kaevukoha tarbeks veesoonte otsimist.³ Ränga meetod oli klassikaliselt lihtne. Mis mind võlus, olid teemad ja nägemus, et üsna palju õpetatud tarkust, mida me peame endastmõistetavaks, võib osutuda küsitavaks. Meid ei olnud palju, kes valisid Ränga loengutel käimise. Nõiavitsa loenguid kuulas kaks üliõpilast, kellest üks olin mina. Pikkpiimaloengul käis eslotsa neli inimest, nagu ma mäletan, kuid viimasele loengule olin tulnud vaid mina. Siis läksime Rängaga kohvikusse Riddargata ja Narva tee nurgal ja jõime kohvi" (M. Hellspong, Lusthusporten, lk 156).

Seda laadi kogemused võisid dotsent Ränka suunata oma loenguis rahvakultuurile pühendatud uurimuslike teemade asemel käsitlema etnoloogia põhimõistete ajaloolist käekäiku ja lugema sissejuhatust etnoloogiasse. Esimese teemaga ühenduses avaldas ta muide mitmeid mõisteloolisi uurimusi, nagu "Några faser i kulturbegreppets utveckling" ("Mõningaid faase kultuurimõiste arengus". Folk-Liv 24-25, 1960, lk 20-30), "Herders tankar om människonaturen, traditionen och kulturen" ("Herderi mõtted inimese loomusest, traditsioonist ja kultuurist". Arv, 1961, lk 157-170) ja "Etnologi och historia" ("Etnoloogia ja ajalugu". Folk-Liv 26-27, 1964, lk 40-53).

Pöördugem nüüd tagasi meie põhiteema, Gustav Ränga uurimusliku töö juurde. Tuleb kohe rõhutada, et Ränk jäi kogu oma etnoloogilises loomingus kultuuriajaloolaseks selle sõna kõige otsesemas tähenduses. See oli tema tugevus ja nõrkus. Nõrkus selles mõttes, et uued psühhologiseerivad ja sotsiologiseerivad uurimissuunad teda ei huvitanud, mistõttu teaduse areng läks temast mingil määral mööda. Teda huvitas rahvakultuuri ajalooline arenguprotsess, mida ta püüdis selgitada vana äraproovitud võrdlev-ajaloolise meetodi abil, rakendades seda paljude rahvakultuuri üksinähtuste ajaloolise käekäigu selgitamiseks. Materjali esitas ja analüüsis ta lahedalt loetavas tekstis ülima selguse ja loogilisusega, järeldused tuginesid veenvalt eeslata-tule. Tulemus oli soliidne, ja sellisena seda kõigest hoolimata ka aktsepteeriti.

Kodumaise rahvakultuuri avaldused pälvisid tema huvi pidevalt ja neile on ta oma muude tööülesannete kõrval pühendanud kaugelt rohkem tähelepanu kui ükski teine pagulasetnoloog. Kõrvuti eespool osutatud suurte uurimustega Põhja-Euraasia rahvaste elamu ruumijaotusest ilmus Stockholmis 1949. aastal eri raamatuna eestikeelne "Vana-Eesti. Rahvas ja kultuur". Tegemist oli põhjaliku ümbertöötlusega 14 aastat varem Tartus "Elava Teaduse" sarjas avaldatud raamatust "Vana-Eesti rahvakultuur". Teos kujunes kauaks klassikaliseks eesti rahvakultuuri esituseks, mis ülikoolide tarbeks avaldati ka Soomes (1955, tuntud soome rahvateadlase

³ Neid käsitleti tõenäoliselt loenguis rootsi tööelu, uskumuste ja kommete kohta 1963. aastal ja rootsi varasema piimanduse ajaloost 1965. aastal.

G. Ränk on mõlemas küsimuses avaldanud ka eraldi artiklid: G. Ränk, Vilken roll har tätorten spelat i mjölkhus-hållningen. Folketro kontra vetande.

Folk-Liv 24-25, 1961, lk 65-75; G. Ränk, Brunnslätarna och slaggruten i svensk folktradition. – Arv 21, 1965, lk 136-179.

Toivo Vuorela tõlkes) ning aastaid hiljem USAs (1976, Betty ja Felix Oinase tõlkes). Kodumaal pääses see teos laiema avalikkuse huvisfääri alles taasiseseisvumise järel, mil temast 1997 avaldati uustrükk. Muide, ka B. Kangro ja V. Uibopuu toimetusel ilmunud neljaköitelisele ülevaateosele "Meie maa. Eesti sõnas ja pildis" (Lund, 1955–1957) kirjutas paikkondlikud rahvakuultuuri ülevaated Gustav Ränk.

Oma vanast uurimisteemast, Eesti ja kõigi Baltimaade traditsioonilistest taluelamutest on Ränk korduvalt avaldanud inglise- või saksaakeelseid ülevaateid, näiteks Eesti ülikooli 30. aastapäevale pühendatud kogumikus "Apophoreta Tartuensia" (1949) ja Sigurd Erixoni rahvusvahelises ajakirjas "Laos" I (1951) ning viimati veel teoses "Beiträge zur Geschichte der baltischen Kunst" (Giessen, 1988). Suurepärase üksikasjalise käsitluse kogu Baltikumi taluelamutest andis ta teoses "Die Bauernhausformen im baltischen Raum", mis avaldati Würzburgis 1962 sarja "Marburger Ostforschungen" 17. köitena. Käsikirjas oli töö valminud juba 1958. aastal (Fataburen 1959, lk 229).

Eesti ehitusloo seisukohalt oli G. Ränga ehitistehuvi kõige märkimisväärssem tulemus rohke 17. sajandi ainekogu leidmine Eesti- ja Liivimaa mõisaehitiste kohta Rootsi Riigiarhiivis, Kammerarhiivis, Sõjaarhiivis ja Lundi ülikooli raamatukogus (G. Ränk, Laiemasse maailma, lk 144). Vastavate materjalidega puutus ta kokku juba hiljemalt 1952. aastal, sest sama aasta 24. aprillil pidas ta Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis koosolekul ettekande Saaremaa mõisa õuest ja ehitustest 17. sajandi lõpul, mille alusel paar aastat hiljem avaldati rootsikeelne kirjutis perioodilises kogumikus "Svio-Estonica" XII (Lund, 1954, lk 31–59). "Fataburen'i" andmeil toimus põhiline arhiivitöö sel alal siiski alles aastail 1957–1960. Muude tööülesannete tõttu valmis käsikiri "Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. Eine bauhistorische Studie" 1960. aastate teisel poolel ning leidis avaldamist Kuningliku Gustav Adolphi Akadeemia Toimetiste sarja 50. köitena aastal 1971. Ränga uurimus näitas selgesti, kuidas Eesti- ja Liivimaa 17. sajandi mõisaehitistes põimusid saksa, fennoskandia ja kohalikud eesti ehitustraditsioonid. Nimeetatud töö olulise kõrvalproduktina valmis veel pikem uurimus eesti vanematest, mõisate ehitatud kõrtsihoonetest "Der Krug in Alt-Livland und in späteren Estland", mis avaldati Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis Aastaraamatus VIII (1977, lk 7–88).

Eesti ja Baltimaade materjali juurde pöördus Gustav Ränk ikka ja jälle paljudes muudeski küsimustes, laiendades sel moel oluliselt vana eesti rahvakultuuri tundmist. Arhiivileiuna publitseeris ta 18. sajandi algupoolest pärinevad joonistused eesti rahvarõivastest ("Etniska folk-träkter från 1700-talets första hälft". Svio-Estonica XVI, Lund, 1962, lk 36–51). Eraldi käsitlemist leidsid eesti harkadrad (Suomen Museo 62, 1955, lk 5–42), Lääne-Eesti saartel pastelde asemel kantud riidest või nõõrist pätid (Suomen Museo 72, 1965, lk 82–88), Baltimaade traditsiooniline piimamajandus (Svio-Estonica XIII, 1956, lk 165–200), mitmed tähtpäevad ja nende seotud kombed eesti rahvakalendris, nagu lihavõttemunad (Schweizerisches Archiv für Volkskunde, 1957, lk 138–143), jaanitulede tüpoloogia (Virittjä. 1962, lk 212–215) ja mõistatuslik korjusepäev (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis Aastaraamat VI. 1975, lk 64–77), maa omandusuhted vana-eesti külas (Acta Baltica XI. Königstein in Taunus. 1972, lk 147–176) jm. Huvi eestirootslaste vastu avaldus mitmeis peamiselt "Svio-Estonicas" publitseeritud artiklreis, millele järgnes üldine kokkuvõtlik ülevaade eestirootsi rahvakultuurist raamatus "En bok om Estlands svenskarna" (Stockholm, 1961, lk 265–324). Vastav käsikiri oli autori andmeil trükivalmis juba 1956. aastal (G. Ränk, Die estnische Volkskundeforschung in den Jahren 1945 bis 1955. Zeitschrift für Ostforschung. 1956, nr 2, lk 252). Isegi eesti etnograafilises uurimistöös enamasti mõnevõrra vaid taustana figureerinud baltisakslased, kellele teda lähendas 17. sajandi mõisaehitiste uurimine, tõstis Gustav Ränk etnograafia objektina esile (G. Ränk. Volkskunde der Deutsch-Balten. Baltische Hefte 4. Hannover, 1958, lk 197–202).

Sõjapäevil 1942 ja 1943 Narva taha hääbumisel oleva eestlaste lähima sugurahva vadjalaste juurde koos Paul Ariste ja teistega tehtud uurimismatkade tulemusena avaldas Ränk alates 1948. aastast Soome teaduslikes väljaannetes sarja eesti- ja soomekeelseid artikleid, milles

käsitles vadjalaste viljakoristustavasid ja rehetöid, elamut, õlletegu ja traditsioonilisi toite. Lõpptulemusena valmis eraldi raamatuna ainulaadne kokkuvõtlik ülevaade vadja rahvakultuurist "Vatjalaiset" (Helsinki, 1960, 155 lk).

Elades ja töötades aastakümneid Rootsisis, ei pääsenud Gustav Ränk loomulikult mööda ka rootsi temaatikast. Mitmele sellealasele publikatsioonile oleme eespool juba osutanud. Erilise koha tema töös omandas rootsi vanema piimamajanduse, eriti rahvapärase juustuvalmistamise uurimine, millega ta tegeles kümmekond aastat alates 1955. aastast kuni monograafilise ülevaate "Från mjölk till ost. Drag ur äldre mjölkhushållningen i Sverige" ("Piimast juustuni. Jooni vanemast piimamajandusest Rootsisis") avaldamiseni sarja "Nordiska Museets Handlingar" 66. köitena aastal 1966. Sellega andis ta olulise lisandi rootsi rahvakultuuri ajaloolisele esitusele, mida kinnitab ka teose uustruki avaldamine parkümmend aastat hiljem (1987). Vastava uurimissuuna juhatas talle kätte tutvumine Rahvateadusliku Instituudi korrespondentide vastustega piimanduse alal, millest selgusid tugevad erinevused Eesti ja teiste Baltimaade rahvapärasest piimandusest, mis kulmineerusid meil tundmatus talupoeglikus rõõskpiimast juustu valmistamises (G. Ränk. Laiemasse maailma, lk 144–145). Siingi alustas ta kodusemalt poolelt – eespool osutatud ülevaatega Baltimaade vanemast piimandusest (1956). Materjali kogumine sel alal nõudis väliuuringuid, mida ta aastail 1955–1959 teostas mitmel pool Rootsisis (Jämtlandis, Härjedalenis, Gotlandil, Dalarnas, Värmlandis ja Norrlandis) ja 1958 ka Norras. Paaril esimesel aastal sai ta selleks toetust Rootsi riiklikult juustufirmalt Riksst. Tuli teha ka arhiiviuuringuid. Taustmaterjalina tutvus G. Ränk piimanduse ja juustuvalmistamise ajalooga kogu Euroopa ulatuses ja laiema ltki. Tulemusena avaldas ta piimanduse ajaloo küsimustes lisaks monograafiale 1958–1972 terve sarja artikleid, millest mitmed haarasid Rootsist kaugele välja poole, osutades ühtlasi, et ta on parim selle ala asjatundja kogu Euroopas. Mainigem siin neist mõned: "Gegorene Milch und Käse bei den Hirtenvölkern Asiens" (Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 70, 1969, 72 lk), "Verbreitungsverhältnisse einiger Milchprodukte im eurasischen Raum" (Ethnologia Scandinavica. 1971, lk 120–126), "Zur Kulturgeschichte des Käses im griechisch-römischen Altertum" (Festschrift für Robert Wildhaber. Basel, 1972, lk 551–556).

Viimase olulise rühma Gustav Ränga uuringutes moodustavad usundilooga seostuvad teemad. Nagu osutatud, tärkas huvi vastava temaatika vastu juba 1940. aastail, seoses Põhja-Euraasia rahvaste elamu ruumijaotuse uurimisega. Rootsisis avanes võimalus süveneda laplaste usundisse, millega ühenduses varakult valmis pikem soomekeelne uurimus lapi sünnitusjumalast Madder-Akkast "Kysymys lapin Madderakan ja hänen tyttäriensä alkuperästä" (Kalevalaseuran vuosikirja 29. 1949, lk 180–247). Eesti keeles jõudis trükki artikkel "Sugukondlik korrastus laplaste usundis" (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis Aastaraamat I. 1952, lk 5–17).

Vanapõlves hakkasid Ränka huvitama loomad paljude rahvaste uskumustes laialt levinud haigusekandjate ja haigusdeemonitena. Siingi alustas ta lapi usundiga, avaldades sealsest haigusdeemonist eri raamatuna uurimuse "Der mystische Ruto in der saamischen Mythologie" (Stockholm, 1981, 130 lk). Trükki läksid veel tähelepanuväärsed uurimused lindudest haiguste vahendajatena ("Fåglar som sjukdomsförmedlare i folktron". Saga och sed, 1982, lk 178–201) ja eesti hiiehobusest ("Hiiehobune". Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis Aastaraamat VIII. 1979, lk 119–140). Inimeste hädade ülekandmisest loomadele ja loodusobjektidele vestavad viimastena pikem uurimus "Patuoinas ja elupuu" (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis Aastaraamat X. 1988, lk 93–123) ning üle pika aja taas kodumaal Eestis avaldatud "Kultusekiivid haiguste panipaigana" (Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat 39, 1992, lk 156–165). On omamoodi sümbolne, et oma lõpule vaibuvail eluaastail pöördus Gustav Ränk inimest sealpoolse maailmaga siduvate küsimuste juurde, tehes seda kogu oma teaduslikule loomingule omase tulemusrikkusega. Ühtlasi näeme, et oma viimased uurimused avaldas ta taas koduses eesti keeles, milles ta rohkem kui pool sajandit tagasi oma teaduslikku karjääri alustas.

Lõpuks väärib esiletõstmist, et erilise huviga jälgis Gustav Ränk oma teadusala ja eriti Eesti

Rahva Muuseumi saatust Nõukogude Eestis. Aastakümnete jooksul avaldas ta rohkeid ülevaateid ja retsensioone kodumaalt läände jõudnud väljaannete alusel. Nagu kogu kodu-eesti kultuur, nii langes ka etnograafia stalinismi perioodi lõppjärgus sügavasse madalseisu, mis jätkus kuni 1950. aastate keskpaigani. Seda põhjustas tolleaegne üleliiduline raskelt rusuv ideoloogiline surve, milles esikohale tõusis vene panslavistlik šovinism. On siis ka mõistetav, et Gustav Rängal ei olnud oma esimestes, kuni 1957. aastani avaldatud kodumaise etnograafia ülevaadetes öelda kuigivõrd head, ehkki ta märkis ära innuka alguse vahetult sõja järel. Sellega ühenduses tõstis ta oma rahvusvahelisele lugejaskonnale määratud ülevaates "Die estnische Volkskundeforschung in den Jahren 1945 bis 1955" (Zeitschrift für Ostforschung, 1956, nr 2, lk 244–254) ainsa erandina esile 1947. aastal avaldatud "Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatu" I (XV), hinnates selle uurimuslikke artikleid objektiivseiks ja asjalikeks. Samas osutas ta, et need on suurelt osalt kirjutatud tunduvalt varem, kusjuures nõukogude kriitik N. N. Tšeboksarov on paremad neist 1949. aastal kuulutanud "deskriptiivseiks esemeuuringuiks", seega mitte-rahuldavaiks. Teaduse madalaseisu kinnitas aastaraamatu väljaandmise lakkamine pikaks ajaks ja asjaolu, et kümne sõjajärgse aasta vältel suudeti Eestis avaldada vaid kümmekond etnograafilist lühiuurimust, sel ajal kui pagulasetnograafid Roots

sis tulid toime palju enamaga. Eestis pidurdas tööd selgelt teadusväline ideoloogiline surve, millele ilmekalt osutab Ränga esimese ülevaate pealkiri "Komissaride rahvateadus" (Tulimuld. 1951, nr 3, lk 230–234). "Komissarina" on siin esile tõstetud juba osutatud Moskva professor Nikolai Tšeboksarov, kes 1949. aasta algul tegi Baltimaade etnograafilise töö keskustesse tutvumisreisi, mille tulemustega võis tutvuda ajakirjas "Sovetskaja Etnografija" nr. 4, 1949. Sellest aastast muide algaski Baltimaade etnograafia tugevam tasaliitamine Moskva keskse Etnograafia Instituudi nõuete kohaselt. Tolleaegse põhinõude, esile tõsta ajaloolist ja kultuurilist kokkukuuluvust Venemaa ja vene rahvaga, on Ränk rõhutatult esile toonud, vaadeldes lähemalt Moskva Etnograafia Instituudi lühiuurimuste seeria "Kratkije soobštšeniija" XII vihikus (1950) avaldatud truualamliku hoiakuga venekeelseid artikleid Aliise Mooralt ("Eesti-vene suhted 18.–20. sajandil etnograafia andmeil"), Richard Viidalepalt ("Eesti-vene suhete peegeldumine eesti rahvajuttudes") ja Herbert Tamperelt ("Vene mõjud eesti rahvaviiside arengule"). Halbaennustavana märgib ta ära ka venelaste püüde haarata Baltimaade etnograafilist uurimist enda kätte, osutades Moskva etnograafide 1949. aasta suvel korraldatud ekspeditsioonile Eestisse vastrajatud kolhooside uurimiseks, mis küll oma parteipoliitilise probleemiasetuse tõttu oli ette määratud teaduslikule läbikukkumisele.

Hiljem on ta kirjutises "Pilk Nõukogude Eesti rahvateadusele" (Tulimuld, 1957, nr 1, lk 37–41) negatiivse näitena lähemalt analüüsinud Eestile spetsialiseerunud Moskva etnograafi N. V. Šlögina kandidaaditöö kokkuvõtet "Eesti taluelamu 19. sajandil ja 20. sajandi algul" (kogumikus "Baltiiski etnografitšeski sbornik". Moskva, 1956), sealjuures küll teadmata, et tegemist on Moskva etnograafia. Ta näitab õigusega, et Šlögina töö põhineb valdavalt juba varem Eestis avaldatud uurimustele, kusjuures osutatakse mitmeile neist küll vähemais kõrvalküsimustes, kuid jäetakse nende olulisemad järeldused otsekui enda avastusteks. Lõppjäreldus on masendav: "Inimesed, kes on elanud aastate kaupa eraldatuses, ühe keele piirkonnas, mida väljaspool vähe osatakse, kujutlevad lõpuks, et välismaailm nende tegevust üldse ei jälgi, liikugu see mistahes suunas või hinnaku nad asju või olukordi kuidas tahes. See muudab faktide moonutamise psühholoogiliselt veelgi hõlpsamaks."

Sel ajal oli murrang eesti kodumaistes rahvusteadustes juba toimumas, mida ka Gustav Ränk mõne aasta pärast ruttab ära märkima kirjutises "Kodumaist kultuurilugu ja rahvateadust" (Tulimuld. 1959, nr 2, lk 124–128). Selles märgitakse ära parteilise järelevalve järkjärguline lõtvumine teadusliku tegevuse suhtes ja esitatakse positiivsete näidetena mõned "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetistes" 1956–1958 avaldatud allakirjutanu ja R. Põldmäe artiklid. Peamine ja tõsiselt tunnustav tähelepanu on aga pühendatud H. Moora toimetusel ilmunud koguteostele "Eesti rahva etnilisest ajaloost" (1956) ja "Eesti rahvarõivaid" (1958). Esime-

sest tõstetakse eriliselt esile H. Tampere kirjutis "Mõningaid eestlaste etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel", mida "võib pidada teose kõige originaalsemaks ja huvitavaks". Teise kohta märgitakse, et see on H. Kurriku teosega "Eesti rahvarõivad" (1938) võrreldes "kahtlemata samm edasi". Tüüpilise nõukoguliku puudusena aga osutatakse sellele, et teoses eelmist väljaannet üldse ei mainita.

Edasistes Eestis ilmunud etnograafiliste publikatsioonide arvustustes jagab Ränk ohtrasti tunnustust, leides, et "uurijate paremik on leidnud oma tee kultuuriloolise suunaga võrdleva vaatluse kindlal alusel" ("Uut ja vana nõukogude eesti rahvateaduses". Mana.1966, nr 2/3, lk 63), kuid naelutab samas hoolega kinni kaasaja uurimisega seotud väheütleva ebateadusliku fraseoloogia üksikutes artiklites ja teostes, näiteks ka 1964. aastal avaldatud välismaale määratud ülevaateteoses "Abriss der estnischen Volkskunde" ("Eesti rahvakultuuri uurimine ja marksislik meetod". Mana.1965, nr 1/2, lk 58-60).

Mitmes hiljem avaldatud ülevaates Eesti Rahva Muuseumi saatusest aegade vältel ("Eesti Rahva Muuseumi ümber". Tulimuld. 1964, nr 3, lk 198–202; "Eesti Rahva Muuseum 75". Tulimuld. 1984, nr 1, lk 20–27) jagab Ränk täit tunnustust tolleaegse Etnograafiamuuseumi teadusliku personali tööle ja alates 1959. aastast regulaarselt ilmuva aastaraamatu uurimuslikele artiklile, mida iseloomustab "samasugune asjalik ja objektiivsuse piirides hoitud käsitlusviis nagu vanastigi" (Tulimuld. 1984, lk 26), kuigi teda teiselt poolt kurvastab korraliku muuseumihoone puudumine. Muuseumi nime osas on ta küll tähele pannud vana nime – Eesti Rahva Muuseum – taastamise päevapoliitilistel kaalutlustel ENSV Rahvakomissaride Nõukogu sõjaegse määrusega 19. augustist 1944, kuid arvab ekslikult, et see asendati nimetusega Etnograafia Muuseum kord 1950., kord koguni 1946. aastal, imestades, kuidas seejärel 1947 julgeti välja anda aastaraamat veel Eesti Rahva Muuseumi nime all (Zeitschrift für Ostforschung. 1955, nr 2, lk 249; Tulimuld. 1964, nr 3, lk 198, 200). Tegelikult toimus uus ümbernimetamine alles 1952. aastal. Erilist esiletõstmist väärib veel asjalik kokkuvõtlik ingliskeelne ülevaade etnograafia arengust Eesti NSVs, mille Ränk avaldas Tõnu Parmingu ja Elmar Järvesoo kogumikus "A Case Study of a Soviet Republic: The Estonian SSR". (Boulder, Colorado. 1978, lk 319–339).

1990. aasta suvel avanes kõrgesse ikka jõudnud teadlasel ligi poole sajandi pikkuse eemalviibimise järel võimalus taas külastada kodumaad. Need teadusvõõrad tabud, mis veel näiteks ENE 1975. aastal ilmunud 7. köites ei lubanud mainida tema paguluses avaldatud suuri uurimusi, olid Eesti kiires uuenemisprotsessis nüüd varisenud. Taaselustatud Õpetatud Eesti Selts, kes 1930. aastail avaldas tema esimesed monograafiad, oli ta eelmisel aastal valinud oma au liikmeks ja nüüd ootas teda Eesti Rahva Muuseumis ning teistes teadusasutustes ammu ära teenitud lugupidav vastuvõtt. Ja kui ta aastal 1991 valiti Tartu ülikooli audoktoriks, oli väline tunnustus kodumaalgi pika hilinemisega jõudnud järele välismaisele. Pärast Gustav Ränga surma 97. eluaastal Stockholmis 5. aprillil 1998. aastal maeti tema põrm 8. augustil 1998 kodukalmistule Karja kirikuaias juures. Saaremaa mehe sajandipikkune eluring sai täis.

Gustav Ränga pagulaspõlves loodud teadusliku toodangu haardeulatuse iseloomustamiseks on ehk käesoleva kirjutise lõpetuseks sobiv esitada mõningad arvulised näitajad. Tema bibliograafias alates 1945. aastast on vähemalt 108 olemuselt uurimuslikku tööd. Neist on avaldatud Rootsisis 43, Eesti pagulasorganite poolt (samuti peamiselt Rootsisis) 24, Soomes 19, Lääne-Saksamaal 10, USAs 3, Norras, Šveitsis, Ungaris ja Eestis (alates 1992) 2 ning Austrias, Kanadas ja Hollandis 1. Keelte järgi jagunevad need järgmiselt: saksa 33, rootsi 31, eesti 25, soome 10, inglise 8 ja ungari 1.

Ants Viires (1918)
rahvusvaheliselt
tunnustatud etnoloog,
ajaloodoktor, uurinud
Eesti rahvakultuuri